ADALÉK A WESSELÉNYI-ÖSSZEESKÜVÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Sir William Hedges.

Midőn Bukováczky, Zrínyi Péter követe, a portán járt, több tollforgató angol ember tartózkodott Törökországban. Maga az angol követ, Sir Daniel Harvey, nem küldött haza nagyon sürün hivatalos jelentéseket, mert akkortájt irt egyik levelében [1]) mentegetődzik hosszas hallgatása miatt az angol kormány előtt. Annál sürűbben firkált a követség káplányja, dr. Covel, csakhogy ő, sajnálatunkra, nem sokat törődött a politikával, hanem inkább a régészetre fordította figyelmét. Irományainak maradványai megvannak a British Museumban [2]) s naplójából már adott ki részleteket a londoni Hakluyt Society.[3]) De ezekben alig van egy-egy csekély adat, mely érdekelné a magyar történetirást.

Ott volt azonkivül Sir William Hedges is, ki mint a Levant Society pénztárnoka hivatalosan tartózkodott Törökországban. Ez egy angol kereskedelmi társulat volt, melynek főszékhelye London volt és mely majdnem a legújabb időkig virágzott. Hedges szintén vezetett naplót, mely azonban elkallódott. Egy töredékét nehány év előtt födözték föl egy antiquáriusnál és ezt a Hakluyt Society szintén kiadta.[4]) De a töredék nem érdekel e helyen bennünket, mert jóval későbbi időből való, a midőn t. i. a naplóíró Kelet-Indiában, Madrasban hivataloskodott.

Ott volt végre a nálunk is jól ismert Sir Paul Rycaut,

[1]) Kiadatlan. Public Record Office. Foreign Correspondence. Turkey. Bundle nro 18.

[2]) Add. MS. nro 22912.

[3]) *Early Voyages to the Levant* edit. by Th. Bent.

[4]) *The Diary of Sir William Hedges* edit. by Colonel Sir Henry Yule; 2 vols.

ki mintegy hét évig 1661-től 1668-ig mint az akkori angol követ, Lord Winchelsea titkára, s további tizenegy évig mint smyrnai angol consul tartózkodott török földön. Több fontos munkát birunk az ő tollából, melyek többnyire a törökök történetével vagy intézményeivel, szokásaival stb. foglalkoznak. Ilyen például a Londonban, 1687-ben megjelent *History of the Turkish Empire from 1623 to 1677.* E mű előszava szerint szerzője az 1660-tól 1677-ig terjedő időközre nézve az adatokat saját tapasztalásából merítette, s miután az ezen évekre eső események leirásánál nagyon keveset használt föl más irók munkáiból, könyvének e részletét külön al-czimmel látta el és saját *Memoirs*-jainak nevezi el. A mit Sir William Hedgesnek Törökországban viselt dolgairól tudunk, azt majdnem kizárólag Rycaut följegyzéseinek köszönhetjük.

Szerző szerint [1]) Lord Winchelsea halála után Sir Daniel Harvey lett portai angol követnek kinevezve, s ez még 1668 végén érkezett meg a török fővárosba, de egy évig kellett várnia, míg a szultán ünnepélyes audientiában fogadta őt. Történt pedig ez 1669 végén Salonikiban, hova a szultán vadászat czéljából érkezett meg, és a tél hátralevő részét vala töltendő. Az angol követ utasítást kapott éjfélkor, hogy nagyon korán jelentkezzék reggel, mert a nagy úr a kihallgatás után azonnal vadászatra fog indulni.[2])

Hogy a kihallgatás mely napon történt, azt Rycaut nem említi s csak annyit jegyzett föl, hogy a szultán saját megérkezése utáni napon fogadta az angol követet, s hogy ez 1669. decz. 30-án [3]) már ismét készült elindulni Salonikiból, s hogy e napon alkalma lévén Hedges és a dragoman, signor Antonio Perone [4]) társaságában látogatást tenni a reisz-efendinél, ez azon szavakkal fogadta őket, miszerint reméli, »azért jöttek, mivel ők is mozlimekké, igazhivőkké akarnak lenni. Mert az ő nagy bajnokuk Szerini Ogli (azaz Zrínyi) is meghódolt a portának, ennek hűbéresévé vált és a nagyúr pártfogása alá helyezte magát. Éppen tegnap este történt (tehát

[1]) Id. m. 208, 222 és 230 ll.

[3]) L. másképen Pauler Gyulánál *Wesselényi összeesküvése.* I. 313.

[3]) Angol ember létére persze Rycaut még az ó-stylt használta, de a dátumokban nem járt el következetesen. Némely izben így adja a dátumot (1669.) »szeptember 27/17-én, egy pénteki napon, a török sereg bevonult a várba« (Kandia szigetén). Más izben azonban sem a hét napját nem adja, sem azt nem említi föl, hogy az új vagy az ó naptárt érti-e, és azért combinatiora vagyunk utalva. Egyelőre azért elmondatjuk vele a mondókáját és csak azután fogunk a dátumaival foglalkozni.

[4]) Ez valószinűleg azon »angol tolmács«, kit Pauler említ id. m. I. 316. l.

1669. decz. 29.), hogy Zrínyi gróftól és párthiveitől követek érkeztek a portához [1]) oly kijelentéssel, hogy készek a nagyúrtól zászlót elfogadni és neki adót fizetni oly czélból, hogy ez fegyvereinek erejével oltalmazza meg őket a (német) császár ellen.« Ámbár ezen ajánlat fölötte előnyösnek látszott, sem a kajmakám, sem pedig maga a nagyúr nem voltak hajlandók azt elfogadni, vagy pedig a gróf követeinek bármi választ adni, a nagyvezér véleményének megkérdezése nélkül, kinek tekintélye Kandia szigetének elfoglalása óta rendkivül fölszökött. Időkimélés czéljából tehát a gróf követeit még azon éjjel két hadi gályával elküldötték Kandiába, hogy ott a dolgot a nagyvezérrel megbeszéljék s az ő beleegyezését kikérjék. A két gálya épp oly gyorsan visszaérkezett a nagyvezér jóváhagyásával, de úgy látszik józanabb megfontolás után a törökök megváltoztatták véleményüket és oly »finyásan kezelték ez ügyet« (touched this cause so tenderly), hogy az összeesküvés fölfedeztetvén, Zrínyi és társainak terve dugába dőlt és az összeesküvők »érdemszerűen meglakoltak érte«, a mint ezt Rycaut később el is beszéli.

Hogy mennyire volt a bécsi tanács ez időtájt e fondorlatokról értesülve, azt az angol szerző nem tudja, annnyiról azonban bizonyos, hogy a legelső megbízható hirt Hedges vitte el nekik. Ez azonban még egyelőre Salonikiban maradt és csak január 13-án érkezett Konstantinápolyba, hol továbbutazása ujabb késedelmet szenvedett, mert saját hivatalos ügyeit vala kénytelen lebonyolítani, mielőtt haza utazhatott volna Angliába. Végre február 14-én elutazott a török fővárosból szárazföldi úton, és a következő márczius 29-én már Győrött járt, hol Eszterházy altábornagynak ő födözte föl az egész összeesküvést. A magyar tábornok fölötte előzékenyen fogadta őt, de egyelőre nem adta meg neki a továbbutazásra való engedélyt, hanem irt Montecuccoli tábornoknak Bécsbe s ennek utasitására azután Hedges erős katonai födözet alatt — melyre abban az időben védelmére nagy szükség volt — elment az osztrák fővárosba, hol Capelliers gróf előtt ismételte vallomását, a gróf további kérdéseire megfelelt és tanuvallomását esküvel megerősítette.

Rycaut szerint, továbbá, erre azonnal kiadatott a parancs Zrínyi várának elfoglalására s a kirendelt csapatok még jókor érkezvén meg, egy pár órával megelőzték az ugyanolyan szándékkal érkező félben lévő törököket. Zrínyi és Frangepán

[1]) A »követ« szót mindig többes számban használja e követség elbeszélésénél.

eleintén Erdélybe készültek menekülni, de az őket Bécsbe idéző császári parancs útközben utól érvén őket, Kéry ezredes (Colonel Carei) házánál elfogták és Bécsbe kisérték őket, hol egy irlandi [1]) szerzetes, névszerint páter Donilard Miklós klastromában, egy külvárosban lettek egyelőre elhelyezve. Hedges itt meglátogatta és csevegett Zrínyi gróffal, ki úgy nyilatkozott előtte, hogy »ha a törökök megtartották volna adott szavukat, ő bizony nem volna most fogoly.«

Az angol szerzőnek két dolog tünik föl furcsának. Először is az, hogy a törökök, ámbár megvallja ez szokásuk, oly fönhangon és nyiltan kipapolták a titkot. Másodszor pedig az, hogy a császári rezidens a portánál nem vette neszét a dolognak és nem irta meg azt haza, hanem egy teljesen idegen ember révén, hosszú kerülő úton jutott az összeesküvés hire először a bécsi kormány füleihez.

A kérdés már most először az, hogy Rycaut dátumait mely naptár szerint kell értenünk? Másodszor pedig, hogy csakugyan Hedges vitte-e meg az első hírt Bécsbe Zrínyi átpártolásáról a törökhöz?

Rozsnyai Dávid nem találkozott Bukováczkyval; saját utját illetőleg pedig két ellentmondó dátumot ad. Önéletirásának egyik helyén ugyanis azt irja, hogy »anno 1670, circa dimidium Februarii válaszom lőn az fővezértől *(értsd* nagyvezértől) és Isten kegyelméből megindulék Kandiából, 16 nap jövén az vizen és kiszállánk Thessalonicanál« (azaz Salonikinál).[2]) Más helyen azonban [3]) azt irja, hogy (1669) november közepe felé ért »az Fekete városba« (Negroponte), s onnét megindulván 16 napig tengeren ment és deczember 1-én ért Kandiába, »melyet volt már másfél hónapja, hogy megvett volt a török«.[4]) Elbeszéli továbbá, hogy bent a várban Panajotti házánál hat hétig volt szálláson,[5]) és »anno 1670. január 18-án« indult vissza. A »Zrínyi Péternek követe által az fővezérhez küldött postulatumi«-ról pedig »Ibrahim pasa fővezér titkos tanácsa« révén értesült. »Tött-e hozzá, vett el benne, ő tudja.«[6]) Tehát nem találkozott magával a horvát

[1]) Tehát nem spanyol ember volt, mint ezt Pauler gyanitotta.

[2]) *Mon. Hung. Hist.* Script. VIII. 340.

[3]) U. o. 308. — 310. ll.

[4]) Kandia vára szeptember utolsó napjaiban hódolt meg. Hammer szerint (franczia kiadás XII. 329) a nagyvezér napi parancsa, melyben a török seregnek köszönetet mond, 1080. dsemázi-ül-evvel 7-éről, tehát október 3-ról (vagy 2-ról) van keltezve.

[5]) Id. m. 337. is hat hetet emlit.

[6]) U. o. 428. A kelet »1669. okt.« persze okvetlenül hibás, mert Dávid deák még akkor csak Erdélyben járt.

követtel s nem volt alkalma az ő ajkairól hallani a »postulatum«-okot. Ezt a következtetést különben még az a körülmény is megerősíti, hogy Rozsnyai maga is azt állítja az 1712-ben a Regia deputatiohoz intézett kérvényében, hogy Kandiában »az fővezérrel szemben lévén« ez azt adá tudtára neki, hogy »Zrínyi Péternek Dalmadi *(értsd* Bukováczky) nevü követje tegnapelőtt méne el« tőle, »ki Magyarországot hatalmas (török) császárnak hódolásra igéri.«[1])

Ha már most további fölvilágítás végett Pauler Gyula idézett munkáját fölütjük, azt találjuk, hogy szerinte Bukováczky deczember 19-én érkezett Salonikiba,[3]) január 14. és 23-ka közti időben Kandiába [2]) és február közepe táján ismét visszaért Salonikiba és onnan tovább utazott.[4]) De mint ez az itt adott jegyzetekből látható, nemcsak Hammer, hanem Pauler dátumai is fölötte gyanúsak.

Végre az angol »Public Record Office«-ban kutattam adatok után, de ott is csak keveset találtam. Mindössze t. i. csak egy levelet Sir Daniel Harveytól, melyben azt irja haza »Pera of Constantinople«-ból 1669. jan. 31-diki kelettel (azaz 1670. febr. 10-én), hogy Hedges Vilmost szárazföldi uton (overland) küldi haza Angliába. Továbbá egy levelet »Febr . . . 1669« kelettel (igy! a dátum számára hagyott üres helylyel), melyben Hedges Vilmos mint »e sorok átadója« van megemlítve. Mint látjuk tehát *habent sua fata* a dátumok is, s hogy a rendelkezésünkre álló anyaggal alig bontakozhatunk ki a dátum zavarból. Rycaut, ugy látszik, az ó-naptárt használta s azért azt szabad következtetnünk, hogy Bukováczky már 1670. január 8-án járt a reisz-efendinél és nehány nappal később a nagyvezérnél volt kihallgatáson, s hogy tehát Rozsnyai nem »circa dimidium februarii,« hanem már január 18-án indult el Kandiából. Másrészt azonban nagyon föltünő dolog az, hogy

---

[1]) Id. m. 397 l. — Tehát aligha valószinű az, hogy Dávid deák mint ő a kérvényben említi (u. o. 396 l.) »kivált októberi és novemberi tempestások között« sajkázott Negropontéból Kandiába.

[2]) Pauler idézi Panajotti levelét (ki Kandiában tartózkodott) 1670. feb. 15-éről Casanovahoz (ki Salonikiban időzött), de ebből ugy látszik, nem a megérkezés dátumát lehet megtudni. Hammer még furábban ad egy kivonatot egy olasz levélből, melyet két dátum közé ékel. Az elején »Rapport de Casanova, en date du 15 janvier 1570«; a végén pedig »Panajotti, 15 février 1670.« A kivonat beltartalmából azonban világos az, hogy egy Kándiában s nem Salonikiban irt levélből van idézve.

[3]) Id. m. 317. 2. jegyzet.

[4]) A 318. l. levő jegyzet szerint »febr. 19. Bukováczky már Salonikiban volt ismét.« A 319. lapon azonban evvel ellentmondólag az áll, hogy B. már febr. 17-én hagyta el Salonikit.

Rozsnyai nem találkozott Zrínyi követével, jóllehet több napot töltöttek egyidejűleg Kandia szigetén a török főhadi szálláson.

A második fölvetett kérdésre, hogy t. i. csakugyan Hedges vitte-e meg az első hírt Bécsbe, határozott nemmel válaszolhatunk. Ha Rycaut az ó-naptárt használja, ugy Hedges csak április 8-án ért Győrbe. Már pedig Pauler kimutatta elég adattal, hogy akkortájt már jól tudták Bécsben, hogy Zrínyi és társai miben törték fejüket, s hogy az összeesküvésről szóló hirek sűrün érkeztek a kormányhoz számos forrásból. Azért Hedgesnek egyedüli érdeme valószinüleg csak az volt, hogy ő volt az első, kitől mint hiteles szem- és fültanútól először értesült élőszóval a bécsi kormány arról, hogy Bukováczky mit végzett a portán.

Rycaut mesél azonkivül valamit a bujdosó magyarok egy követségéről, mely 1670—71. febr. 11-én érkezett *Drinápolyba*. A követek kihallgatása külön e czélra egybehivott divánban történt, mely alkalommal a mufti és Vanni efendi szólaltak föl; az előbbi a béke föntartása mellett, az utóbbi a bujdosók ajánlatának elfogadása érdekében. Elég furcsán, ha ismét Pauler könyvéhez fordulunk fölvilágosítás végett, azt találjuk (I. köt. 314. l.), hogy Vanni, a »Hofprediger« magatartását illetőleg Casanova két levelét idézi: az egyiket az 1669. év végéről, a másikat pedig 1671. elejéről. Talán ez is hiba a chronologiában? Mert csak nem hihetjük el azt, hogy Sztambulban még nem tudták volna 1671. elején, hogy már késő volt akkor azon tanakodni, hogy »el kell-e fogadni Zrínyit« vagy pedig nem.

Jellemző a mit az angol szerző állít a Vanni efendi követte politikáról. Szerinte a prédikátor ur hevesen ellenzett mindent, a mit a mufti helyeselt és azért gyors véleményváltozását könnyen megérthetjük. KROPF LAJOS.

II.

Nyilt levél.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Kropf Lajos úr az angol Rycaut Pál History of the Turkish Empire-jeből, mely 1687-ben látott napvilágot, adalékokat keres és talál a Wesselényi-összeesküvés történetére. Azt az »adalékot« ugyan, »hogy a császári rezidens nem vette neszét,« hogy Zrínyi Péter követe a portán jár és segítséget szorgalmaz a császár ellen s »csak egy idegen ember« — Sir William Hedges által — kinek neve a czikk élén pompáz — »jutott hosszú kerülő úton, az összeesküvés első híre a bécsi kormány füleihez« nem fogadja el, de Rycaut *naiv* elbeszélését elégnek tartja, hogy a Bukováczky, Rozsnyay

követsége idejéről való adatainkat ingatagoknak tartsa, s azok chronologiáját egészen más rendben próbálja megállapítani.

Naivnak mondtam Rycaut elbeszélését, ámbár meglehet, hogy e naivitás csak Kropf úr kivonatának tulajdonsága: mert a portán folyó diplomacziai alkudozásokat olyformán adja elő, hogy Zrínyi követei decz. 29-én érkeztek Salonikiba, *azonnal* előterjeszték kívánságukat, a porta *azonnal* határozott, hogy elküldi őket Kandiába, a követek azon két hadi gályán el is utaztak, s minderről a reisz effendi már másnap, deczember 30-dikán értesíté Hedgest; »a két hadi gálya ép oly gyorsan visszaérkezett«, — teszi hozzá Kropf úr — bár nem egészen világos, vajjon ezt is már decz. 30-án mondá a reisz effendi angol ismerősének? Különben Kropf úr nincs tisztában azzal, mikor él Rycaut — kinek műve, ismétlem, 17—18 évvel az események után jelent meg — a Gergely-féle uj? mikor az ó-naptárral? s mégis az efféle dátumokra támaszkodik: mikor az események chronologiáját Casanova császári követnek, Panajotti portai tolmácsnak leveleiből, melyek ma is megvannak Bécsben a titkos levéltárban, állapíthatjuk meg úgy szólván napról napra.

Én munkámban a Wesselényi-összeesküvésről főleg ezekre a levelekre támaszkodtam. Kropf úr azt találja, hogy időmeghatározásaim ingadozók. Erre talán elég volna munkámra utalni; a ki figyelmesen elolvassa illető részeit, az — úgy hiszem — magától is rájő, mit tartson Kropf úr ujabb adalékairól? Minthogy azonban nem mindenkinek van kedve vagy ideje munkámban utána nézni, szerkesztő úr szíves felszólítására és a történeti igazság érdekében, néhány megjegyzést teszek Kropf úr czikkére, annyival is inkább, mert munkám illető részében két sajtóhiba van; mindegyik ugyan olyan, hogy száz olvasó közül kilenczvenkilencz a hibát észreveszi és magától kijavítja, de — úgy látszik — Kropf úr éppen ez a századik, a miről egyébiránt nem tehet, a mihez joga van, s az legfeljebb az én bajom, de nem ment fel a kötelezettség alól, hogy, ha már egyszer szót emelek, nehézségeit a menynyire tőlem telik, elenyésztetni iparkodjam.

Munkám I. 313. lapján azt írom, hogy Zrínyi követei 1669. decz. 19. érkeztek Salonikiba. Kropf Lajos úr azt hiszi, hogy ebben Panajotti 1670. febr. 15. kelt levelére támaszkodom, de ezt a levelet csak egy közbeneső kérdésre — mit kívántak Zrinyi követei első fellépésükkor? — idézem; a követség egész lefolyásáról szóló forrásaimat a 315. lap 2. jegyzetében sorolom fel; ezek közt van Casanovának 1670. márcz. 9-dikén kelt levele is, s ebben említi a követ — a ki, a mint a Zrínyi-féle követség titkába mindjobban behatott, későbbi

leveleiben is többször visszatér a dolog kezdetére, — hogy Zrínyi követei decz. 19. érkeztek Salonikiba, s már 1669. decz. 26-án írja, hogy kérelmüket 1669. decz. 24-én tárgyalták a divánban és ezt még aznap este megmondta neki a portai tolmács helyettes. Ezt a datumot, úgy hiszem, hitelesebbnek kell tartanunk, mint a melyet Rycaut memoirjaiból Kropf Lajos úr kiolvas.

A mi az időpontot illeti, mikor érkezett meg Bukováczky Candiába? én január közepére tettem azért, mert Panajotti, a ki Candiában volt a nagyvezér mellett, 1670. január 14-dikén kelt levelében még nem tud semmit Bukováczkyról, 1670. január 23-dikán azonban már írja Casanovának, hogy Zrínyi maggiordomoja megérkezett. Ez is, úgy hiszem, világos.

A mi Bukováczky visszatérésének idejét illeti, a 318. lapon 1. jegyz. idézem Casanova 1670. február 19-diki jelentését, mely szerint Bukováczky 14-dikén érkezett Salonikiba, 17-dikén pedig elutazott. A *jegyzetben* tehát a febr. 19. *sajtóhiba*, február 14. helyett, mit egyébiránt abból, hogy a *szövegben* Bukováczky elutazása február 17-re van téve, könnyen észre lehet venni; s époly könnyen felismerhető, úgy vélem, ha az 1669-ik év végén történt tanácskozmányra vonatkozólag Casanova 1669. deczember 26. és 1671. február 1. kelt leveleire hivatkozom, hogy az 1671. itt sajtóhiba 1670. helyett; különben, ha a levél 1671-ből való volna is, abban se volna semmi furcsaság, s a józan kritika akkor is látná, hogy régibb eseményről van szó, a mint hogy én 1669-iki eseményre vonatkozólag idézem, s legfeljebb azt kellene gondolni, hogy Casanova e levelében is régibb dolgokat recapitulál, mond el bővebben, a mire van is példa, mint már érintém, jelentéseiben.

Végre még Rozsnyairól kell megemlékeznem, ki — Kropf úr felfogása szerint — 1670. jan. 18. indúlt vissza Kandiából. Igaz, hogy Rozsnyay önéletirásában és 1712-diki memorandumában e tekintetben ellenmondás van, mert egyszer január, másszor február közepére teszi visszaindulását. Én elutazását február 15-dikére tettem, mert e napon írja Panajotti Casanovának, »hogy az erdélyi ma utazik el«, s e felfogásomat támogatja, Kropf úr felfogását pedig megdönti, Rozsnyaynak *kandiai tartózkodásáról szóló* az a jelentése, melyet a gr. Teleki levéltárban őrzött *eredetiből* Lénárt József — *ezelőtt már 15 évvel* — (Történelmi Tár 1882. 332. kk. ll.) kiadott, s a mely 1670. február 6-dikával, még Kandiában, végződik.

Tisztelt Szerkesztő Úrnak

Budapest, 1897. jan. 30.

kész szolgája

Pauler Gyula.